

تبیین ضرورت تاب آوری پویا در طرح‌های آمایش سرزمینی رهیافتی در جهت انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای (نمونه مورد مطالعه: استان خراسان جنوبی)

محمد اسکندری ثانی^۱

استادیار گروه جغرافیای دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

محبوبه فلاح

دانشجوی دکتری مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۹/۲۰

چکیده

مبنای نظری و فکری این مقاله، براساس نظریه آدام رز (۲۰۰۹) شکل گرفته است که در آن تاب آوری و انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای را در دو دسته عمده تقسیم بندی می‌کند. نخست تاب آوری اقتصادی ایستا (Static Economic Resilience) و دوم تاب آوری اقتصادی پویا (Dynamic Economic Resilience). استان خراسان جنوبی با توجه به شاخص‌های توسعه انسانی و فناوری و وجود مخاطرات فرامرزی از قبیل ناآرامی‌های افغانستان و مخاطرات طبیعی همچون خشکسالی‌های پیاپی به نظر می‌رسد بیشتر از سایر استان‌های کشور در معرض آسیب‌ها، شوک‌ها و بحران‌ها قرار دارد به طوری که اقتصاد محلی، شهری و منطقه‌ای استان به شدت شکننده می‌باشد. با توجه به این ضروریات، این پژوهش توجه به اهمیت تاب آوری را در طرح آمایش سرزمین استان خراسان جنوبی مورد تاکید قرار می‌دهد و سؤال اصلی تحقیق را بر این منوال پی ریزی می‌کند که با توجه به در نظر گرفتن اصل تاب آوری در تهیه طرح آمایش سرزمین استان خراسان جنوبی، مهم‌ترین مزیت‌های توجه به تاب آوری پویا را برای توسعه فضایی پایدار استان در بخش‌های مختلف بیان نماید. **روش شناسی:** رویکرد حاکم بر این مقاله از منظر روش توصیفی - تحلیلی و از نظر نوع کاربردی - توسعه‌ای می‌باشد. در گام نخست به مطالعه ادبیات و مبانی نظری و فکری موجود در این زمینه پرداخته شد. در گام بعدی مهم‌ترین پیشران‌های توسعه خراسان جنوبی براساس طرح آمایش سرزمینی مورد مذاقه قرار گرفت که براساس دسته بندی‌های تاب آوری مورد سنجش قرار گرفتند. پیشران‌های توسعه در استان براساس روش دلفی و با استفاده از متخصصان در دسترس مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است. **بحث و نتیجه گیری:** جهت گیری‌های توسعه استان خراسان جنوبی عمدتاً بر پایه استخراج معادن و تولید و صادرات محصولات کشاورزی تمرکز دارد و پیش‌ران‌های مهم این بخش‌ها عمدتاً بر پایه مواردی نظیر سرمایه گذاری خارجی، ارتقاء صادرات و یا بهبود زیرساختها قرار دارد که با توجه به وجود تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی این موارد در ارتباط مستقیم با شوک‌ها و مخاطرات قرار دارد. اصولاً هر نوع توسعه‌ای نیازمند توجه به نیازهای محلی و بومی است و این مسئله بویژه در مناطقی همچون خراسان جنوبی که با مشکلاتی نظیر خشکسالی و کمبود منابع مواجه است، دارای اهمیت بیشتری می‌باشد. بدون مشارکت مردم محلی زمینه برای آلودگی‌های زیست محیطی و عدم وجود آب برای ادامه‌ی زندگی مهیا می‌شود. این رویه سبب خواهد شد که نواحی مرزی و روستایی به شدت جمعیت خود را از دست بدهند. اکنون این مسئله برای شهرستان نهبندان و جنوب استان صدق می‌نماید. براین اساس این پژوهش با رویکرد تاب آوری پویا و اجتماع محور در صدد است که پیشنهاد توسعه‌ی تجارت خارجی، مشاغل دانش بنیان و تکمیل زنجیره‌ی ارزش را برای محصولات و تولیدات استان مطرح نماید.

واژگان کلیدی: آمایش سرزمین، انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای، تاب آوری پویا، خراسان جنوبی.

مقدمه

اگر آمایش سرزمین را نگاهی بلندمدت، راهبردی و در تمامی ابعاد (اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، محیط زیستی و کالبدی) برای نیل به توسعه پایدار در پهنه قلمرو خاص جغرافیایی و بنا بر تغییر دائم شرایط و عدم قطعیت‌ها با رویکردی راهبردی و غیرتفضیلی بدانیم، خصیصه‌هایی دارد که مهم‌ترین آن‌ها توافق بر مبنای خرد جمعی، قطب‌نمای حرکت هماهنگ و هم‌افزای کنشگران توسعه فضایی در بلندمدت می‌باشد (Saraf & Torshizi, 2003). یکی از محورهای اصلی در طرح‌های فضایی بویژه آمایش سرزمین تاکید بر تاب‌آوری و انعطاف پذیری اقتصادی است که با توجه به عصر جهانی شدن و تقویت نیروهای اقتصادی فراتر از نیروهای دولت توجه به آن اهمیت روزافزون‌تری به خود می‌گیرد (Pant et al, 2014). در عصر جهانی شدن شاهد تمرکزگرایی در تولید و تمرکزگرایی در مدیریت می‌باشد که در این بین سهم کشورهای پیرامونی و جهان سومی تولید براساس منابع گوناگون آن‌ها می‌باشد. این شرایط که واردکردن شوک، بحران‌ها و رکوردها را جهان‌شهرهای بین‌المللی هدایت می‌کنند، ضرورت توجه به تاب‌آوری اقتصادهای محلی و منطقه‌ای اهمیت می‌یابد. در ادبیات علمی تاب‌آوری اقتصاد منطقه‌ای از مناظر گوناگون قابل دسته‌بندی می‌باشند. دسته اول تاب‌آوری اقتصادی شهری و منطقه‌ای را در توانایی اجتماع محلی برای سازگاری اجتماعی و اقتصادی و دوم ظرفیت اجتماع محلی برای کاهش در معرض خطر قرار گرفتن در برابر حوادث و مخاطرات آینده قابل دسته‌بندی می‌باشند. لیکن مبنای نظری و فکری این مقاله، براساس نظریه آدام رز ((2009 شکل گرفته است که در آن تاب‌آوری و انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای را در دو دسته عمده تقسیم بندی می‌کند. نخست تاب‌آوری اقتصادی ایستا (Static Economic Resilience) و دوم تاب‌آوری اقتصادی پویا (Dynamic Economic Resilience). در حالت اول توانایی یک فضای جغرافیایی در حفظ وظیفه‌اش مانند تداوم تولید در هنگام شوک و بحران است. اما رویکرد دوم سرعتی است که یک فضای جغرافیایی از شوک بهبود پیدا می‌کند تا حالت مطلوبش را به دست آورد (Wei et al, 2018). در عین حال در این رویکرد تاکید بر صرفاً تداوم تولید براساس منابع موجود ندارد بلکه بر تعمیر، بازسازی، تکمیل و بروزرسانی صنایع موجود تاکید دارد. ویژگی اصلی این رویکرد بر تنوع‌سازی اقتصادی، با توجه به بخش خدمات و صنایع خلاق و پشتیبان تولیدات طرح‌های آمایش در ایران همانند سایر کشورها صرفاً دیگر نمی‌توان به ابزارهای درونی توجه نمود بلکه سایر نیروهای اثرگذار فراملی و بین‌المللی بر آن‌ها تاثیرگذار می‌باشند. پس اقتصاد منطقه‌ای و محلی هم به شدت از شوک‌ها، بحران‌ها، تحریم‌های بین‌المللی، تغییرات قیمت نفت، مخاطرات بین‌المللی و بزرگ و غیره در معرض آسیب پذیری می‌باشند. استان خراسان جنوبی با توجه به شاخص‌های توسعه انسانی و فناوری و وجود مخاطرات فرامرزی از قبیل ناآرامی‌های افغانستان و مخاطرات طبیعی همچون خشکسالی‌های پیاپی به نظر می‌رسد بیشتر از سایر استان‌های کشور در معرض آسیب‌ها، شوک‌ها و بحران‌ها قرار دارد به طوری که اقتصاد محلی، شهری و منطقه‌ای استان به شدت شکننده می‌باشد. با توجه به این ضروریات، این پژوهش توجه به اهمیت تاب‌آوری را در طرح آمایش سرزمین استان خراسان جنوبی مورد تاکید قرار می‌دهد و سؤال اصلی تحقیق را بر این منوال پی‌ریزی می‌کند که با توجه به در نظر گرفتن اصل تاب‌آوری در تهیه طرح آمایش سرزمین استان خراسان جنوبی، مهم‌ترین مزیت‌های توجه به تاب‌آوری پویا را برای توسعه فضایی پایدار استان در بخش‌های مختلف بیان نماید.

مبانی نظری تحقیق

مفهوم تاب آوری اقتصادی

در عصر جهانی شده کنونی، دو بحران‌های اقتصادی- مالی نسبت به بحران‌ها در حوزه‌های دیگر، از اهمیت ویژه‌تری برخوردار شده است. یکی از مهم‌ترین دلایل این اهمیت، اثرگذاری این بحران‌ها در سایر حوزه‌ها، مثل: حوزه سیاسی، زیست‌محیطی و حوزه اجتماعی بوده است. فقط یکی از آثار بحران اقتصادی حاضر، از بین رفتن اشتغال جمع کثیری از مردم دنیا است که به وفور، آمار افزایش بزهکاری و پرخاشگری ناشی از بیکاری را به وجود آورده است زیرا که بحران‌های اقتصادی به سرعت به بحران‌های اجتماعی تبدیل می‌شوند. وقتی بر اثر بحران‌های اقتصادی کارگران شغل و درآمدهای خود را از دست می‌دهند و در نتیجه، خود و خانواده‌شان در معرض فقر قرار می‌گیرند، بحران‌های اجتماعی آغاز می‌شود (World Bank, 2010). بر همین مبنا، در سال‌های اخیر مباحث مربوط به مقاوم‌سازی و تاب‌آوری، به ویژه در حوزه اقتصادی بین نظریه‌ها و ادبیات متداول اقتصاد دنیا جای خود را باز کرده و در بین محققان دانشگاهی و سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اقتصادی از جایگاه مهمی برخوردار شده است. در واقع، اساس بحث مقاوم‌سازی اقتصاد، مقابله و کاهش اثرگذاری معضلات و مشکلات بحران‌های اقتصادی حاضر بوده؛ به طوری که فرصت‌سازی از این بحران‌ها و تغییرات را مدنظر قرار داده است (Peighami et al, 2016).

تاب آوری در اقتصاد، به عنوان واکنش و سازگاری ذاتی افراد و جوامع در برابر مخاطرات است؛ به طوری که آن‌ها را قادر به کاهش خسارات و زیان‌های بالقوه ناشی از مخاطرات سازد. به دلیل به هم پیوستگی وسیع در سطح اقتصاد کلان، تاب آوری اقتصادی نه تنها به ظرفیت‌های شغلی افراد بلکه به ظرفیت همه‌ی نهادها وابسته است (Bates et al, 2014) همچنین تاب آوری اقتصادی به عنوان توانایی جامعه برای سازگاری اجتماعی و اقتصادی که در معرض مخاطرات طبیعی قرار دارد تعریف می‌شود. این تاب آوری دارای دو مؤلفه است: ظرفیت جامعه برای بازگشت به شرایط اقتصادی پیش از حادثه و دوم ظرفیت جوامع برای کاهش در معرض خطر قرار گرفتن حوادث و مخاطرات آینده است چه در واکنش به وقوع سانحه که جامعه تجربه کرده است و چه در پیش‌بینی وقوع حادثه‌های که هنوز تجربه نکرده است. بنابراین تاب آوری اقتصادی به شدت و میزان خسارت وارده، ظرفیت یا توانایی جبران خسارات و توانایی برگشت به شرایط شغلی و درآمدی مناسب، میزان سرمایه‌ی خانوار و درآمدهای قابل تبدیل به سرمایه و اشتغال، وضعیت مسکن، میزان دسترسی به خدمات مالی، بیمه، کمک هزینه‌ها و توانایی احیای دوباره‌ی فعالیت‌های اقتصادی خانوارها بعد از یک سانحه، ارزیابی می‌شود. این بعد از تاب آوری، پایداری اقتصادی به ویژه پایداری معیشت را در سطح جامعه افزایش یا کاهش می‌دهد.

در سال‌های اخیر تعاریف به نسبت دقیق‌تری از تاب‌آوری در اقتصاد نیز ارائه شد است. از نظر آدامز (۲۰۰۹)، تاب‌آوری در اقتصاد می‌تواند به دو صورت ایستا و پویا تعریف شود. تاب‌آوری اقتصادی ایستا، توانایی یک سیستم در حفظ وظیفه‌اش مانند (تداوم تولید) به هنگام بروز شوک است. این تعریف یا مساله بنیادی اقتصاد، یعنی تخصیص کارآی منابع هم‌تراز است که به هنگام وقوع فجایع تشدید می‌شود. دلیل اینکه به عنوان ایستا تعریف می‌-

¹ Static Economic Resilience

شود، این است که می‌تواند بدون تعمیر و بازسازی که نه فقط سطح جاری فعالیت اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه همچنین می‌تواند مسیر زمانی آینده آن را تحت تأثیر قرار دهد، به دست آید. یک تعریف عمومی‌تر که ملاحظات پویا را در بر گرفته و می‌تواند تاب‌آوری اقتصادی پویا، نامیده شود، سرعتی است که یک سیستم از یک شوک شدید بهبود پیدا می‌کند تا حالت مطلوبش را به دست آورد. این مفهوم همچنین شامل مفهوم ثبات سیستم است؛ زیرا دلالت بر این دارد که سیستم توانایی بازگشت به عقب را دارد. این نوع تاب‌آوری نسبتاً پیچیده‌تر است؛ زیرا مساله سرمایه‌گذاری بلندمدت همراه با تعمیر و بازسازی را شامل می‌شود که فرآیندهایی قابل اجرا برای مراحل پس از حادثه است (Ghiasvand et al, 2016)

در بعد اقتصادی تاب‌آوری به عنوان واکنش و سازگاری ذاتی افراد و جوامع در برابر مخاطرات بطوری که آن‌ها را قادر به کاهش خسارت و زیان‌های بالقوه ناشی از مخاطرات سازد، تعریف می‌شود (Boschma, 2004). تاب‌آوری در این بعد قابلیت حیات اقتصادی جوامع مثل شدت و میزان خسارت، ظرفیت یا توانایی جبران خسارت، توانایی برگشت به شرایط شغلی و درآمدی مناسب، سرمایه، دسترسی به خدمات، درآمدهای قابل تبدیل به سرمایه و اشتغال را نشان می‌دهد. متغیرهای این مؤلف شامل (شدت و میزان خسارت، ظرفیت یا توانایی جبران خسارت و توانایی برگشت به شرایط شغلی و درآمدی مناسب در قالب درآمد، منابع درآمد، سرمایه، دسترسی به خدمات مال، پس اندازها و سرمایه‌های خانوار، بیمه، کمک هزینه‌ی احیای دوباره فعالیت‌های اقتصادی بعد از یک سانحه و مشارکت نیروی کار زنان شامل می‌شود. این شاخص‌ها اجازه بررسی پیوندهایی را می‌دهد که پایداری اقتصادی مخصوصاً پایداری معیشت را در سطح جامعه افزایش یا کاهش می‌دهد.

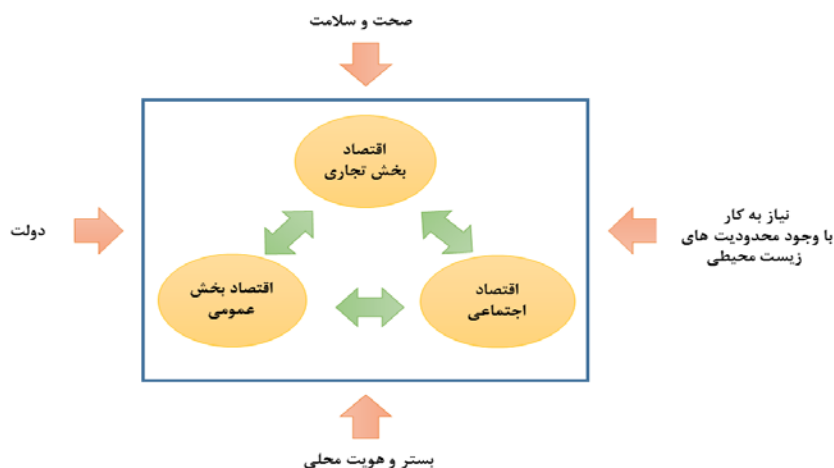
جدول (۱): شاخص‌ها و تعریف عملیاتی مولفه‌های بعد اقتصادی تاب‌آوری

شاخص	تعریف عملیاتی
شدت و میزان خسارات	میزان خسارات احتمالی و وارده به خانوارها در اثر وقوع سانحه با میزان آسیب‌پذیری اموال و دارایی‌های آن‌ها ارتباط دارد
ظرفیت و توانایی جبران خسارت	وضعیت ظرفیت یا توانایی جبران خسارات وارده به اموال از طریق میزان پس‌انداز، استفاده از اعتبارات مالی بانک‌ها یا نهادهای دیگر برای نوسازی و مقاوم‌سازی مسکن و میزان حمایت‌های مالی نهادهای دولتی و محلی
توانایی برگشت به شرایط مناسب	وضعیت توانایی برگشت به شرایط شغلی و درآمدی مناسب خانوارها بعد از وقوع سانحه با توجه به میزان کسب حمایت‌های مالی از اقوام یا خویشاوندی که خارج از قان هستند. پیش‌بینی زمان بدست آوردن شغل جدید در صورت از دست دادن شغل اول و همچنین میزان مهارت‌ها و تخصص‌های شغلی افراد

Source: Boschma, 2004

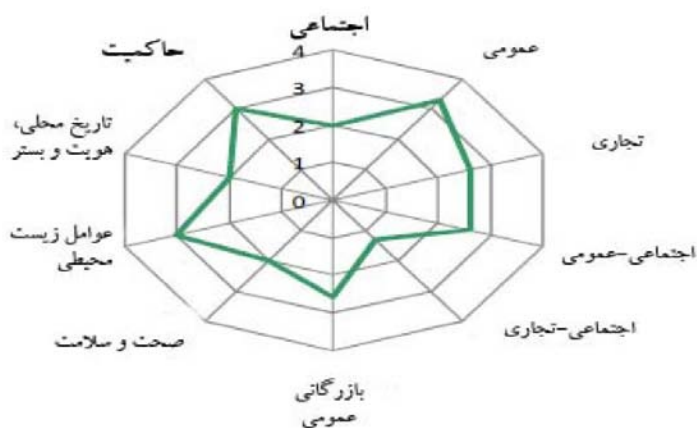
به طور مسلم، بعد از ارائه تعریف از یک مفهوم، بحث چگونگی عملیاتی شدن و اندازه‌گیری آن و مطرح می‌شود. تاکنون برای فهم، برنامه‌ریزی و اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی مدل‌های مختلفی ارائه شده است. این مدل‌ها در پی ارائه تعاریف مفهومی و ارزیابی وضع موجود تاب‌آوری کشور و یا یک بنگاه اقتصادی، و یافتن شکاف بین آنچه هست و آنچه باید باشد، هستند. علاوه بر این، مقایسه بین دو سیستم اقتصادی، رصد تغییرات رو به بهبود یا ضعف یک سیستم طی زمان و مکان، ارزیابی تبعات و نتایج اعمال سیاست‌های تاب‌آورانه و یا پویایی یک سیستم در برابر شوک‌ها نیز توسط این مدل‌ها قابل اندازه‌گیری است. از جمله مدل‌ها و شاخص‌های معروف، مدل تاب‌آوری اقتصادی بریگوگلیو است. بریگوگلیو (۲۰۱۴)، در جایگاه یکی از اندیشمندان برجسته مباحث تاب‌آوری اقتصادی، در مقاله «چارچوب آسیب‌پذیری و تاب‌آوری برای کشورهای کوچک»، مدلی را برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی ارائه می‌کند. در این مدل مؤلفه‌های اصلی اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی عبارتند از: ثبات اقتصاد کلان، تنظیم بازار، حکمرانی خوب سیاسی، توسعه اجتماعی و مدیریت زیست‌محیطی. وی با این مؤلفه‌ها در یک شاخص

ترکیبی، تاب‌آوری اقتصاد ملی کشورهای مختلف دنیا را رتبه‌بندی کرده است. مدل دیگری که برای اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی معرفی شده است مدل CLES بوده که اجزای آن در شکل زیر قابل مشاهده است (Marusen, 2008).

شکل (۱)، ابعاد مدل مفهومی CLES (Marusen, 2008)

طبق این مدل، تاب‌آوری به سه عنصر کانونی، سه رابطه تعاملی بین این‌ها و چهار مؤلفه بیرونی تقسیم می‌شود که در مجموع ده محور برای اندازه‌گیری مطرح می‌شود و نهایتاً در تصویری مشابه ذیل، اندازه‌گیری به عمل آمده، نمایانده می‌شود:

شکل شماره (۲)، محورهای اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی در مدل CLES (Marusen, 2008)

بورمن و همکاران (۲۰۱۳)، و آنگیون و باتس (۲۰۱۵) نیز مدل‌هایی در خصوص اندازه‌گیری تاب‌آوری ارائه نمودند.

۳- اندازه‌گیری تاب‌آوری اقتصادی در سطح منطقه‌ای

▪ شاخص تاب‌آوری اقتصاد منطقه یورکشایر^۱

این شاخص بر اساس طرح پژوهشی سنجش آثار بحران اقتصادی ۲۰۰۸، بر اقتصادهای محلی تهیه شد. هدف مطالعه این است که درس‌هایی را از رکودهای اقتصادی گذشته به منظور شناسایی اقتصادهای تاب‌آورتر منطقه یورکشایر بیاموزد. یکی از بخش‌های کلیدی این مطالعه، توسعه شاخصی از تاب‌آوری است که علایمی از قدرت اقتصادهای

^۱ Yorkshire

محلی در انگلستان و مفاهیم توانایی ۱۳ منطقه شهری در انگلستان را که در مقابل رکود اقتصادی مقاومت کرده‌اند، ارائه می‌کند. البته در این گزارش توضیحی از روش‌شناسی ساخت شاخص ارائه نمی‌کند و تنها به معرفی اهمیت و ابعاد آن می‌پردازد.

این شاخص می‌تواند آزمون کند، سیاست اقتصادی موجود تا چه حد می‌تواند با ضعف شناسایی شده در محیط اقتصادی ناحیه‌شان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، هدف قرار دهند. شاخص موقعیت جاری هر منطقه را مشخص کرده و می‌تواند برای مقایسه تاب‌آوری اقتصادی مناطق مختلف و همچنین تغییرات در تاب‌آوری در طول زمان استفاده شود. در اینجا نیز گام نخست تعریف مفهوم تاب‌آوری اقتصادی دو جنبه مرتبط به هم ۱- توانایی بازیابی از شوک اقتصادی، مقابله با شوک و ۲- توانایی ایستادگی در مقابل آثار شوک (جذب شوک)، است. شناسایی عوامل کلیدی شاخص تاب‌آوری اقتصادی از طریق شش حوزه اندازه‌گیری می‌شود:

✓ ترکیب بخشی: درجه تنوع اشتغال، اشتغال در بخش‌های اقتصادی معمولاً با ثبات و اشتغال در بخش‌های دانش-محور را در بر می‌گیرد. نیروی کار: تأکید روی سرمایه انسانی، نقش مهاجرت در هموار کردن تقاضا برای نیروی کار محلی و کارکرد مؤثر بازار کار محلی است. کارآفرینی: تشخیص اهمیت پایه تجارت پویا که توانایی واکنش به شرایط اقتصادی در حال تغییر را دارد. بازار کار: این که تا چه حد شوک‌های منفی کوتاه مدت ممکن است باعث مشکلات اقتصادی محلی بلندمدت شود، منعکس می‌کند. دارایی‌ها و زیرساخت: این مؤلفه اهمیت زیرساخت‌های استراتژیک را برای حفظ مزیت رقابتی منعکس می‌کند. مقیاس و نزدیکی: اثرات ناشی از صرفه‌های تجمع مربوط به اقتصادهای بزرگتر و بازارهای نیروی کار و درجه‌ای را که ساکنان (تجار محلی) به صرفه‌های دیگر دسترسی دارند، بررسی می‌کند.

▪ شاخص تاب‌آوری اقتصادی جامعه؛ تیم راهبردی (AWM)^۱

به دنبال رکود اقتصادی سال ۲۰۰۸ منطقه میدلند غربی بیشتر از مناطق دیگر انگلستان با کاهش شدید در محصول و افزایش نرخ بیکاری مواجه شد.

جدول (۲): چارچوب شاخص تاب‌آوری اقتصادی در راستای انعطاف‌پذیری اقتصاد منطقه‌ای

حوزه	شاخص	دلیل وارد شدن شاخص
اقتصاد	GVA هر فرد (معیار تولید ارزش افزوده فرد)	دلالت بر مقیاس/وزن اقتصاد نسبت به اندازه جمعیتش
	نرخ ثبت تجارت جدید	دلالت بر این دارد که آیا شرایط محلی و فرهنگ، کارآفرینی را تشویق کرده و اغلب شاخصی از نوسان بخش خصوصی است.
	نسبت اشتغالزایی بر پایه محل کار در بخش عمومی	این بخشی است که احتمالاً کاهش‌های قابل توجه در سطوح اشتغال در کوتاه مدت را نسبت به میا مدت می‌بیند و نماینده گاهی اوقات می‌تواند فعالیت‌های اشتغال بخش خصوصی را جایگزین کند.
	نسبت اشتغال بر پایه محل کار در بخش خصوصی، بخش‌های دانش محور	این بخش‌ها تمایل دارند که GVA بالاتری را به وجود آورند و کارگران با درآمد بالاتر و مهارت بالاتر داشته باشند. آن‌ها همچنین تمایل دارند که نسبت به تغییرات کوتاه مدت در تقاضا و رقابت با هزینه پایین از خارجی‌ها کمتر آسیب پذیر باشند.
	نسبت اشتغال بر پایه محل کار در تولید	این بخش یک کاهش بلند مدت در سطوح اشتغال را که احتمالاً در سال‌های آینده ادامه دارد، در نظر گرفته است.
	پرداخت هفتگی ناخالص بر پایه محل کار در تولید	این بخش یک کاهش بلند مدت در سطوح اشتغال را که احتمالاً در سال‌های آینده ادامه دارد، در نظر گرفته است.

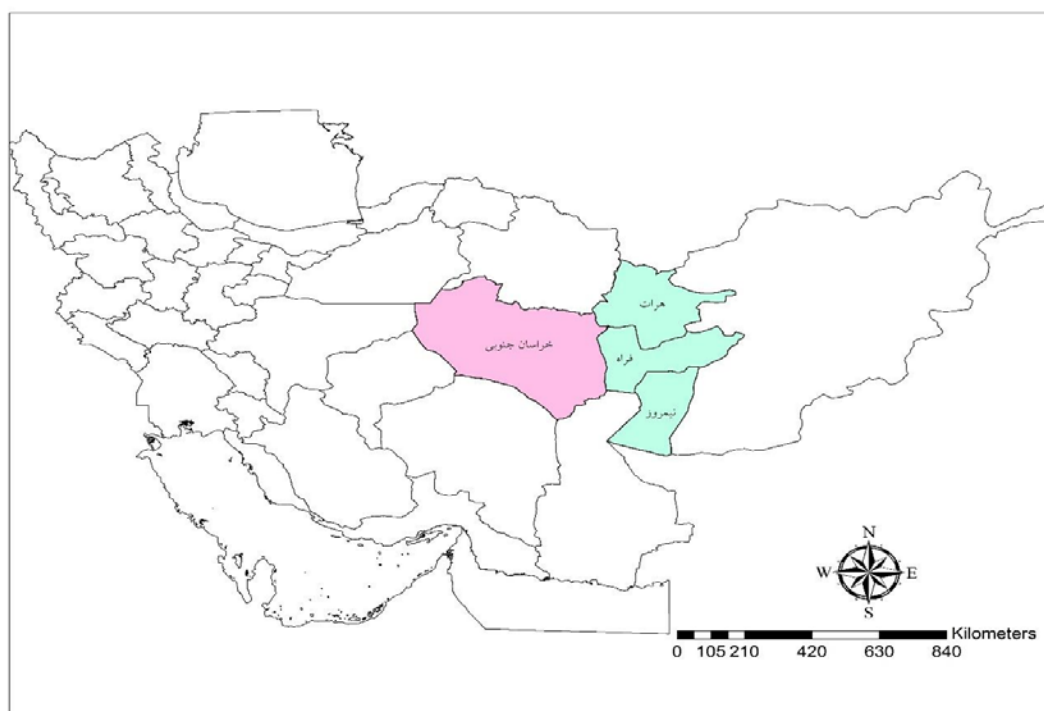
¹ Advantage West Midlands

پرداخت هفتگی ناخالص بر پایه محل کار	یک جانشین برای سطوح درآمد که حاصل شغل‌های محلی است، فراهم می‌کند.
بازار نیروی کار	نرخ بیکاری ILO
نرخ اشتغال در سن کار	نرخ‌های بالا، ناسازگاری شدیدی بین عرضه و تقاضای بازار نیروی کار محلی در اقتصاد محلی را نشان می‌دهد.
نسبت مدعیان کارجویی برای کمک هزینه با ادعای بیش از ۱۲ ماه	نسبت جمعیت در سن کار با هیچ مدرک تحصیلی
نسبت جمعیت در سن کار با سطح ۴ مدرک تحصیلی	نسبت ساکنان استخدام شده در مشاغل دانشی
اجتماعی	نسبت ساکنان استخدام شده در مشاغل دانشی
پرداخت هفتگی ناخالص بر پایه محل اقامت	تفاوت بین پرداخت به ساکنان محلی و پرداخت هفتگی ناخالص بر پایه محل کار (برای مثال پرداخت به ساکنان منهای پرداخت بر پایه محل کار
نسبت جمعیت در سن کار با دعوی سودهای DWP	درجه‌ای را که عرضه نیروی کار محلی شامل کارگران دانشی است، نشان می‌دهد.
نسبت ساکنانی که در منطقه کار می‌کنند.	درجه‌ای را نشان می‌دهد که اقتصاد محلی تعداد و نوع کافی شغل برای مردم محلی و کسانی که در اشتغال هستند، فراهم می‌کند (این نشان نمی‌دهد تا چه حد اقتصاد محلی به رفت و آمد وابسته است) نمره‌های بالا روی هر دو شاخص نشان می‌دهد که شغل کافی برای مردم محلی فراهم کرده و نمره پایین نشان می‌دهد اقتصاد محلی نمی‌تواند شغل‌های کافی برای مردم محلی فراهم کند (جایی که مردم توانا هستند که شغل‌هایی را با رفت و آمد به نواحی دیگر به دست آورند)
نسبت جمعیت در سن کار کسانی که از نظر اقتصادی غیر فعال هستند اما می‌خواهند کار کنند.	جایی را نشان می‌دهد که نسبت‌های قابل توجهی از مردم محلی وجود دارد که می‌توانند با حمایت مناسب برای غلبه کردن بر موانع موجود اشتغال، به عرضه بازار نیروی کار محلی بپیوندند.

research tem, 2010 Source: AMW

۴- شناخت منطقه مورد مطالعه

سرآغاز شناخت هر واحد جغرافیایی و از جمله شهر، موقعیتی است که آن واحد یا شهر در محدوده جغرافیایی ناحیه‌ای و محلی می‌تواند داشته باشد. موقع جغرافیایی در ارتباط با شهر، مجموعه‌ای از داده‌های طبیعی، اقتصادی و انسانی موجود در فضای ناحیه‌ای که شهر در آن تکوین یافته مشخص می‌شود. استان خراسان جنوبی به واسطه موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی‌اش، در یک دوره طولانی در حلقه واسط رقابت ژئوپلیتیکی بین دو قدرت بزرگ بری پایه و بحری پایه در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم بوده است. وجود دو کنسولگری انگلیس و روسیه در بیرجند نشان از اهمیت ژئوپلیتیکی این منطقه در گذشته نه چندان دور است. همچنین واقع شدن در کریدر شرق کشور، این استان را در کانون موقعیت ارتباطی قرار داده است. این محدوده در گذشته حلقه واسط و معبر عبور کاروان‌های تجاری و پل ارتباطی بین شرق و غرب عالم بوده است. در دهه‌های اخیر و به خصوص پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و ایجاد چندین کشور محصور در خشکی جدید، موقعیت ترانزیتی شرق کشور بسیار اهمیت یافته است. این شهرستان با همسایگی با کشور محصور در خشکی افغانستان و از آن طریق سایر کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی و در مرکز محور ترانزیتی توسعه محور شرق، جایگاه ترانزیتی و ارتباطی بی نظیری دارد. استان خراسان جنوبی بیشترین همجواری را با استان خراسان رضوی (۶۰۱ کیلومتر) و در مرتبه‌ی بعد با استان کرمان (۳۳۴ کیلومتر) و سپس با کشور افغانستان (۳۳۷ کیلومتر با ولایت فراه و هرات) دارد.

نقشه شماره ۱- موقعیت جغرافیایی و مرزی استان خراسان جنوبی

(Spatial planning study of South Khorasan province, 2017) Source:

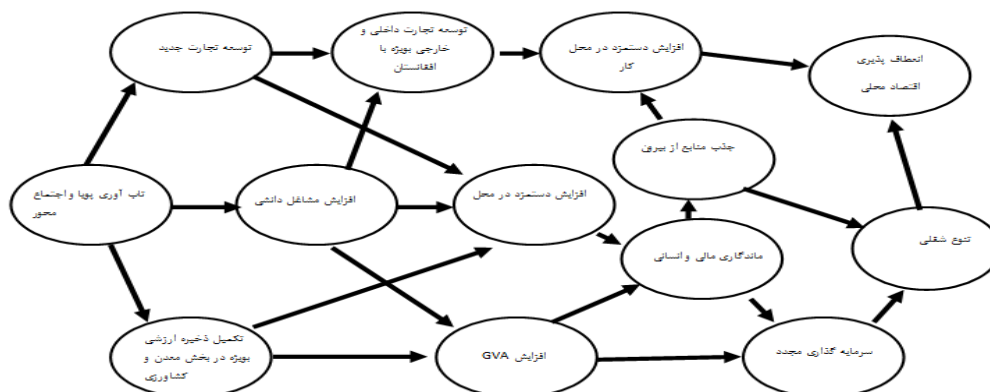
۵- روش تحقیق

رویکرد حاکم بر این مقاله از منظر روش توصیفی - تحلیلی و از نظر نوع کاربردی - توسعه‌ای می‌باشد. در گام نخست به مطالعه ادبیات و مبانی نظری و فکری موجود در این زمینه پرداخته شد. در گام بعدی مهم‌ترین پیشران‌های توسعه خراسان جنوبی براساس طرح آمایش سرزمینی مورد مذاقه قرار گرفت که براساس دسته بندی‌های تاب آوری مورد سنجش قرار گرفتند. پیشران‌های توسعه در استان براساس روش دلفی و با استفاده از متخصصان دردسترس مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است.

۶- تاب آوری پویا و اجتماع محور بنیاد توسعه پایدار استان خراسان جنوبی:

اصولاً هر نوع توسعه‌ای بدون توجه به نیازهای محلی و بومی و عدم بهگشت مناسب مالی نتیجه‌ی مطلوبی را برای جامعه‌ی میزبان به ارمغان نمی‌آورد. این مسئله بویژه در مناطقی همچون خراسان جنوبی که عناصر توسعه‌ی آن بر پایه‌ی فرآوری و توسعه‌ی بخش معدن و تولید محصولات استراتژیک همچون زعفران، زرشک و عناب می‌باشد، دارای اهمیت بیشتری می‌باشد. بدون توجه به منافع مردم محلی و عدم درگیر کردن آن‌ها در روند توسعه و سرمایه گذاری نه تنها توسعه‌ای به ارمغان نخواهد آورد بلکه تاراج منابع محلی همچون معادن، منابع آب و غیره را به همراه خواهد داشت که زمینه را برای آلودگی‌های زیست محیطی و عدم وجود آب برای ادامه‌ی زندگی مهیا می‌کند. این رویه سبب خواهد شد که نواحی مرزی و روستایی به شدت جمعیت خود را از دست بدهند. اکنون این مسئله برای شهرستان نهبندان و جنوب استان صدق می‌نماید. براین اساس این پژوهش با رویکرد تاب آوری پویا و اجتماع محور پیشنهاد توسعه‌ی تجارت خارجی، مشاغل دانش بنیان و تکمیل زنجیره‌ی ارزش را برای محصولات و

تولیدات استان مطرح می‌کند. شکل ۳ به تاثیرات تاب آوری اجتماع محور بر انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای خراسان جنوبی می‌پردازد.

شکل ۳- دینامیک توجه به تاب آوری پویا و اجتماع محور در جهت انعطاف پذیری اقتصاد منطقه‌ای با توجه به شرایط استان خراسان جنوبی

Source: Research findings, 2016

۷- بحث

مناطق جغرافیایی برچسب وضعیتشان دارای پتانسیل‌ها و منابع متفاوتی می‌باشند که این مسئله برای مخاطرات و شوک‌ها نیز صدق می‌کند. استان خراسان جنوبی در طی چند دهه گذشته که شواهد و اسناد بسیاری از مخاطرات انسانی و طبیعی وجود دارد، در این زمینه خسارات زیادی دیده است. مخاطرات طبیعی همانند زلزله (زلزله شهرهای طبس، فردوس، قائن، زیرکوه، حاجی آباد و غیره)، سیل (نهپندان و بیرجند)، خشکسالی (تمام استان) و غیره، همچنین مخاطرات انسانی نظیر همجواری با کشور افغانستان و مخاطرات ناشی از آن و دیگری اتکای این استان به بودجه و درآمدهای صرف نفتی است. بر این منوال در اهداف بنیادین استان در کنار ۸ هدف بنیادین، مسئله‌ی بنیادین تاب آوری نیز گنجانیده شده است. همان طور که توزیع جمعیت در بین گروه‌های سه گانه فعالیت نشان می‌دهد که بخش خدمات بویژه بخش کارکنان دولتی، عمده جمعیت استان را تشکیل می‌دهند که این مسئله از ایجاد بخش خصوصی قوی و به تبع آن ایجاد خوشه‌های توسعه ممانعت به عمل آمده است. تاب آوری پویا در این قسمت و با تاکید بر انعطاف پذیری اقتصاد منطقه بیشتر بر تنوع شغلی و ارتقاء اشتغال پایدار تاکید دارد. این مسئله همچنین می‌تواند به خروج استان از رده‌ی استان‌های محروم نیز کمک نماید. جهت گیری‌های توسعه استان خراسان جنوبی نشان می‌دهد که عمده‌ی جهت گیری‌ها در فرآوری و استخراج معادن و تولید و صادرات محصولات استراتژیک کشاورزی تمرکز دارد که با توجه به شرایط بین المللی و وجود شوک‌ها و تحریم‌ها عملاً اقتصاد استان دچار خسران شده است. به عنوان مثال در پیشران‌های مهم در بخش صنعت به مواردی همچون سرمایه گذاری خارجی، ارتقاء صادرات و یا بهبود زیرساختها اشاره دارد. این در حالی است که این موارد در ارتباط مستقیم با شوک‌ها و مخاطرات قرار دارد.

۸- نتیجه گیری

یکی از مفاهیم پرکاربردی که امروزه در ادبیات علمی و حوزه کاربردی و عملی به طرز روزافزونی مورد توجه قرار گرفته تاب آوری است. تاب آوری را به مثابه توان برگشت به حالت اولیه با کمترین خسارات تعریف کرده‌اند.

استان خراسان جنوبی با توجه به در معرض بودن بسیاری از مخاطرات طبیعی و انسانی، لطمات بسیاری را از حیث توجه به این مسأله دیده است. نمونه مهم آن تخریب کامل شهرهای مهم استان مثل فردوس، قائن و طبس و خضری دشت بیاض بر اثر زلزله در سالیان قبل بوده است و یا پدیده خشکسالی که امسال وارد هجدهمین سال متوالی خود شده که خسارات فراوانی را در بخش کشاورزی و مهاجر فرستی و در نتیجه آن خروج سرمایه از استان، شاهد بوده‌ایم. در صورتیکه نظام مدیریت در استان به مقوله تاب آوری توجه نماید، شاهد وقوع بسیاری از این بلایا و خسارات جبران ناپذیر در استان نخواهیم بود.

اجرا و برنامه ریزی عملیاتی آمایش سرزمین نیازمند شناخت وقایع و حوادث پیش بینی نشده‌ای است که ضرورت آینده پژوهی را دوچندان می‌نماید. یکی از موارد پیش بینی نشده‌ای که هم به لحاظ طبیعی و هم انسانی روندهای توسعه را در نواحی جغرافیایی متأثر می‌سازد، بحث مخاطرات، شوک‌ها، تحریم‌ها و ... است. این مسأله برای استان خراسان جنوبی به دلیل وجود مخاطرات محیطی و انسانی بیشتر اهمیت افزون نری دارد. بر این اساس در کنار ۸ هدف بنیادین آمایش استان؛ توجه به تاب آوری به عنوان یک هدف بنیادین برای توسعه پایدار استان در نظر گرفته شده است. در این بین تاب آوری خود به دو گونه تاب آوری پویا و ایستا تقسیم می‌شود که معمولاً در ادبیات علمی مرتبط و حتی طرح‌های فضایی بیشتر تمرکز بر روی تاکید بر تاب آوری ایستا است. بر این اساس در جهت گیری‌های اصلی توسعه استان که با روش دلفی صورت پذیرفته است تاکید بر جهت گیری‌های است که بر منابع موجود و زیرزمینی و کشاورزی بوده است. این در حالی است در جهت انعطاف پذیری اقتصاد منطقه می‌باید بر حوزه‌های تحول آمیز و جدید که سمت و سوق جدیدی را در اقتصاد منطقه حادث می‌کنند، پیشنهاد شود. با توجه به این موارد مدلی با تاکید بر سه اصل توجه به صنایع تبدیلی و تکمیلی محصولات استراتژیک استان همچون زعفران، زرشک و عناب، مشاغل دانشی و توسعه تجارتهای جدید به ویژه با محوریت بندر چابهار و کشورهای افغانستان و آسیای میانه پیشنهاد می‌شود. در مجموع توجه به این موارد از یک سو تنوع شغلی و درآمدی را برای اقتصاد منطقه در بر دارد و از سوی دیگر مردم محلی و به ویژه فارغ التحصیلان دانشگاهی را در چرخه توسعه دخیل می‌نماید.

توسعه تجارت جدید از یک سو منتهی به توسعه تجارت داخلی و خارجی به ویژه با افغانستان می‌شود و از سوی دیگر با افزایش دستمزد منجر به ماندگاری مالی و انسانی و سرمایه گذاری مجدد می‌گردد. استراتژی رسوخ بازار از طریق افزایش سهم بازار برای محصولات یا خدمات فعلی از طریق تلاش‌های بیشتر بازاریابی، استراتژی توسعه بازار از طریق عرضه محصول و یا خدمات فعلی در مناطق جغرافیایی جدید، استراتژی توسعه محصول از طریق افزایش فروش از طریق بهینه‌سازی محصول و یا خدمات فعلی و یا ارائه محصول یا خدمات جدید و تنوع گرایی از طریق ارائه محصول جدید ولی مرتبط یا غیر مرتبط با محصولات قبلی می‌تواند توسعه تجارت را در پی داشته باشد. همچنین نهادسازی به منظور بهره گیری از ظرفیت مرزنشینان در ایجاد توسعه تجارت ضروری است. مرزنشینان که بخش بزرگی از جمعیت خراسان جنوبی را تشکیل می‌دهند، نقش مهمی در توسعه منطقه ایفا می‌کنند. ارائه آموزش‌های لازم به این گروه‌ها در راستای ایجاد نهادهای فعال و اداره کننده امور در قالب تعاونی‌ها و ارائه خدمات و محصولات از طریق این گروه‌ها می‌تواند به توسعه تجارت داخلی و خارجی منتهی گردد.

ایجاد و بکارگیری ایده‌های نو از طریق ایجاد مشوق‌های ایجاد نوآوری، سهولت ورود ایده‌ها از خارج از کشور، فعال شدن واحدهای تحقیق و توسعه و ایجاد بستر قانونی جهت حمایت از ایده‌های نو و شناخت حقوق مالکیت فکری و معنوی از مهمترین ارکان ایجاد فضای پویای نوآوری است.

ایجاد فضایی که بموجب آن محصولات و کالاهای جدید آزادانه وارد بازار شود و ایجاد محیط مناسب و رقابتی برای فعالیت اقتصادی دانش بنیان می‌تواند به توسعه مشاغل دانش بنیان منتهی گردد. همچنین نظام اخذ مالیات نیز می‌بایست در راستای حمایت از شرکت‌های دانش بنیان باشد.

برونگرایی با هدف بهره مندی از مزیت‌های رقابتی داخلی در سطح روابط بین الملل، رشد سرعت نقل و انتقال دانش و فناوری و نیز مراودات اقتصادی در حوزه‌های فناوری‌های تجاری شده، بی شک از جمله پارامترهای اساسی در ایجاد فضای مثبت بین المللی در رشد اقتصاد دانش بنیان است.

تشویق و رشد سرمایه گذاری در شرکت‌های دانش بنیان و سرمایه گذاری در طرح و ها و شرکت‌های دانش بنیان نیز از دیگر پارامترهای ایجاد محیط مناسب اقتصادی است. سرمایه گذاری در این زمینه لزوم صرف نظر از مصارف و هزینه کردهای جاری را می‌طلبد و می‌بایست دولت و بخش خصوصی در صورت محدودیت منابع از هزینه‌های جاری خود کاسته و در طرح‌ها و شرکت‌های دانش بنیان سرمایه گذاری نمایند. همچنین با عنایت به سرعت بالای رشد و تکامل دانش و تغییر روز بروز اطلاعات و ابزارهای علمی و قوانین و فرضیات علمی ضروری است افراد هر جامعه متناسب با سرعت تغییرات و تکامل علمی، سطح علمی خود را بالا ببرند تا در ایجاد زیرساخت‌های اقتصاد دانش بنیان نقش پررنگتری ایفا کنند. از این رو آموزش و یادگیری در راستای تقویت مشاغل دانش بنیان نقش بسیار مهمی دارد و بایستی در برنامه‌ها و سیاست‌ها مد نظر قرار گیرد. از طرفی با عنایت به اینکه ارتباطات به عنوان عامل اصلی اشاعه و توسعه علم و دانش نقش پررنگتری را در توسعه ایفا می‌کند، یکی از ملزومات توسعه اقتصاد دانش بنیان دسترسی آسان و کم هزینه آن جامعه به ابزارهای ICT است، تا در انتقال و آموزش دانش و فناوری با سرعت بالایی عمل کند. هرچه زیرساخت‌های ICT قوی‌تر باشد به همان میزان مرزهای اشاعه علم و فناوری در هم شکسته و دسترسی به انواع دانش‌ها در جامعه فراهم می‌گردد. از این رو توسعه زیرساخت‌های ICT به عنوان یک راهکار مهم در توسعه پایدار و تاب آور بایستی مدنظر قرار گیرد.

سومین گزینه پیشنهادی پژوهش حاضر در ارتقای تاب آوری پویا و اجتماع محور خراسان جنوبی، تکمیل زنجیره ارزشی بویژه در بخش معدن و کشاورزی است. خراسان جنوبی دارای معادن متنوع و زیادی است به طوری که در بین ۵ استان برتر کشور از لحاظ دارابودن پتانسیل‌های معدنی قرار دارد، با این حال جایگاه مناسبی از نظر تولید و صادرات مواد معدنی ندارد و اکثر تولیداتش به صورت خام از استان خارج می‌شود. همچنین استان خراسان جنوبی دارای دو برند جهانی زرشک و عناب است و رتبه نخست تولید این محصولات را در کشور داراست. این محصولات در کنار زعفران محصولات استراتژیک کشاورزی منطقه را تشکیل می‌دهند و علیرغم این اهمیت، توسعه زنجیره ارزشی محصولات اتفاق نیفتاده است. در این دو مقوله توجه به ارتقای کیفیت محصولات، توسعه فناوری‌های صنایع تبدیلی و تکمیلی این محصولات و توجه به همسویی فناوری‌های مورد استفاده با روش‌های مدیریت آب ضروری است.

راه کارهای بیان شده ضمن افزایش دستمزدها، افزایش جذب منابع از بیرون و سرمایه گذاری مجدد را سبب می‌گردند و تنوع شغلی ایجاد می‌نمایند که به ماندگاری مالی و انسانی در منطقه و انعطاف پذیری اقتصاد محلی منتهی می‌گردند. همچنین راه کارهای ارائه شده با یکدیگر برهم کنش دارند و اگر در یک بسته مورد توجه قرار گیرند هم افزایی ایجاد می‌شود که در توسعه تاب آوری بویا و اجتماع محور اثر مضاعف خواهد داشت.

References

- Angeon, V. & Bates, S. (2015). Reviewing Composite Vulnerability and Resilience Indexes: A Sustainable Approach and Application. *World Development*, 72, 140-162.
- Bastaminia, A. Rezaei, M. R. Dastoorpoor, M. (2017) Identification and evaluation of the components and factors affecting social and economic resilience in city of Rudbar, Iran, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 22, 269-280. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2017.01.020>
- Bates, S., Angeon, V. & Ainouche, A. (2014). The Pentagon of Vulnerability and Resilience: A Methodological Proposal in Development Economics by Using Graph Theory. *Economic Modelling*, 42, 445-453.
- Boorman, J., Fajgenbaum, J., Ferhani, H., Bhaskaran, M., Arnold, D. & Kohli, H. A. (2013). The Centennial Resilience Index: Measuring Countries Resilience To Shock. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 5 (2), 57-98.
- Boschma, R. (2004), 'Competitiveness of regions from an evolutionary perspective', *Regional Studies*, 38 (9), 1001-14.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N. & Vella, S. (2008). Economic Vulnerability and Resilience, Concepts and Measurements. *Research Paper No. 2008/55*.
- Ghiasvand, A. Abdolshah, F. (2016). Economical Resilience Indexes, *Trend quarterly*, 22, (71), 79-106.
- Hallegatte, S. (2014). Economic Resilience: Definition and Measurement. *Policy Research Working Paper; No. 6852*. World Bank, Washington, DC. ©
- Martin (2011), Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks, *Journal of Economic Geography*.
- Marusen, A. (2008) Human versus Physical capital: Government s roe in regional development, in martinez-vazquez, J. and vaillancourt, F., *Pubic policy for regional development*, Routledge.
- Pant, R., Barker, K., & Zobel, C. W. (2014). Static and dynamic metrics of economic resilience for interdependent infrastructure and industry sectors. *Reliability Engineering & System Safety*, 125, 92-102. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ress.2013.09.007>.
- Peighami, A. Sami nasab, M. and Soleimani, Y. (2016) Resilience in common literature, scientific and theoretical basics, Department of economical study in Imam Sadigh university. [In Persian]
- Rose, Adam Z., "Economic Resilience to Disasters" (2009). *Published Articles & Papers*. Paper 75. http://research.create.usc.edu/published_papers/75.
- Sarafi, M. (2005), capacity and development, *Journal of Iranian Geographic association*, Second year, 3, autumn and winter, 52- 56. [In Persian]
- Spatial planning study of South Khorasan province (2017) *Planing and budget organization of South Khorasan province Reports*. [In Persian]
- World Bank. (2010) *Croatia Social Impact of the Crisis and Building Resilience*, Human Development Sector Unit, Europe and Central Asia Region.
- Wei, X. Adam, R. Shantong, L. Jianwu, N. & Tariq, A. (2018). Dynamic Economic Resilience and Economic Recovery from Disasters: A Quantitative Assessment, doi: 10.1111/risa.12948.
- World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/18341> License: CC BY 3.0 IGO."